ВАҚФ ВА МАКРОИҚТИСОДИЙ ЖАРАЁНЛАР

Хабибулла Сагдуллаевич ХАДЖАЕВ
доцент в.б
Тошкент молия институти
Тошкент, Ўзбекистон

Аннотация

Мазкур мақолада вақфнинг макроиқтисодий жараёнларга таъсири таҳлилга тортилган.

Таянч сўзлар: вақф, иқтисодий ўсиш, даромад, бандлик, кичик бизнес.

ВАКФ И МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ

Хабибулла Сагдуллаевич ХАДЖАЕВ
и.о. доцента
Ташкентский финансовый институт
Ташкент, Узбекистан

Аннотация

В этой статье анализируется влияние вакуфа на макроэкономические процессы.

Ключевые слова: вакф, экономический рост, доход, занятость, малый бизнес.

Макроиқтисодий жараёнларнинг асосий мақсади жамият аъзоларининг фаровонлик даражасини оширишдан иборатдир. Шу сабабдан ҳам янги йилда иқтисодий ислоҳотларнинг пировард мақсади камбағалликни қисқартириш ва аҳоли фаровонлигини оширишдан иборат бўлади. Ушбу стратегик мақсадларга ҳамма учун тенг имконият яратадиган юқори иқтисодий ўсиш ҳисобига эришилади. Макроиқтисодий барқарорлик – иқтисодий ислоҳотларнинг мустаҳкам пойдеворидир [1].

Макроиқтисодий жараёнларни самарали кечишини таъминлашда ислом молиялаштиришида муҳим аҳамият касб этувчи вақфнинг аҳамияти ҳам алоҳида ўринга эга.

Макроиқтисодий жараёнларга вақфнинг таъсири хусусида турли маълумотлар адабий манбаларда келтирилган. Хусусан, олдинги даврларда Вақф бошпана билан таъминлаш, бир жойга сув етказиб бериш ва Ливандаги

Бейрут Буюк масжидини озиқ-овқат билан таъминлаш [5], деб таъкидлаб ўтган. Замонавий кунларда вақф Сурия, Яман, Нигерия ва бошқа ички урушлардан қийинчиликларга дуч келган жойлардан қочган қочоқлар лагерларида қўним топган шахсларга бошпана ва озиқ-овқат беради. Ўша баъзи қочоқлар лагерларида озиқ-овқат ва тиббиёт тақдим этилса, бошқаларида эса фақат озиқ-овқат ва бошпана берилади [8].

Ҳатто эрта даврда, Истанбулда болаларни даволаш учун шифохона Вақф фондидан қурилганлиги таъкидланмоқда. Испанияда шифохона иншоотлари мусулмонлар ва мусулмон бўлмаганлар учун мавжуд бўлган.

Абаттоуй & Ал-Ҳассани маълумотларига кўра, масжидлардан кейин таълимга кўмак ва инвестицияларини жалб қилувчи иккинчи ижтимоий институт – бу Вақфдир. Вақф одатда масжидларда диний таълимга берилган бўлса-да, Вақф даромадининг иккинчи йирик харажатлари дунёвий таълимга ажратилган. Таълим Ислом дини бошлангандан буён ихтиёрий бадаллар билан молиялаштирилган. Ҳатто ҳукуматлар мактабларни қуриш ва Вақф сифатида муайян мулкни тайинлаш орқали таълимни молиялаштирмоқда. Таълимни вақф томонидан молиялаштириш одатда диний тадқиқотлар билан чекланмаган ва китоблар, кутубхоналар, талабалар ва ўқитувчилар ва бошқа ходимларни иш ҳақи ҳамда стипендия билан молиялаштириш учун сарфланган [7].

Вақф аҳолининг иқтисодий ва ижтимоий ҳаётига турли хил ва кенг ҳисса қўшиши орқали муҳим рол ўйнаган эди. Унинг роли қишлоқ хўжалиги, саноат ва ижтимоий-иқтисодий сектор каби барча тармоқларга кириб борган.

Иқтисодиётда жамият аъзолари асосий биологик эҳтиёжларини қондиришга оид муаммоларга дуч келганда, ижтимоий ва иқтисодий мажбуриятлар, фаровонлик, ишсизлик, даромаднинг ёмон оқими, ёмон таълим, соғлиқни сақлаш ва иқтисодий барқарорлик хавфи остида ёхуд камбағалликда яшайдилар. Қашшоқликни бартараф этишда вақфнинг вазифалари қуйидагиларни қамраб олади:

- озиқ-овқат ва соғлиқни сақлашни қўллаб-қувватлаш учун вақф;

- таълимни қўллаб-қувватлаш учун вақф.

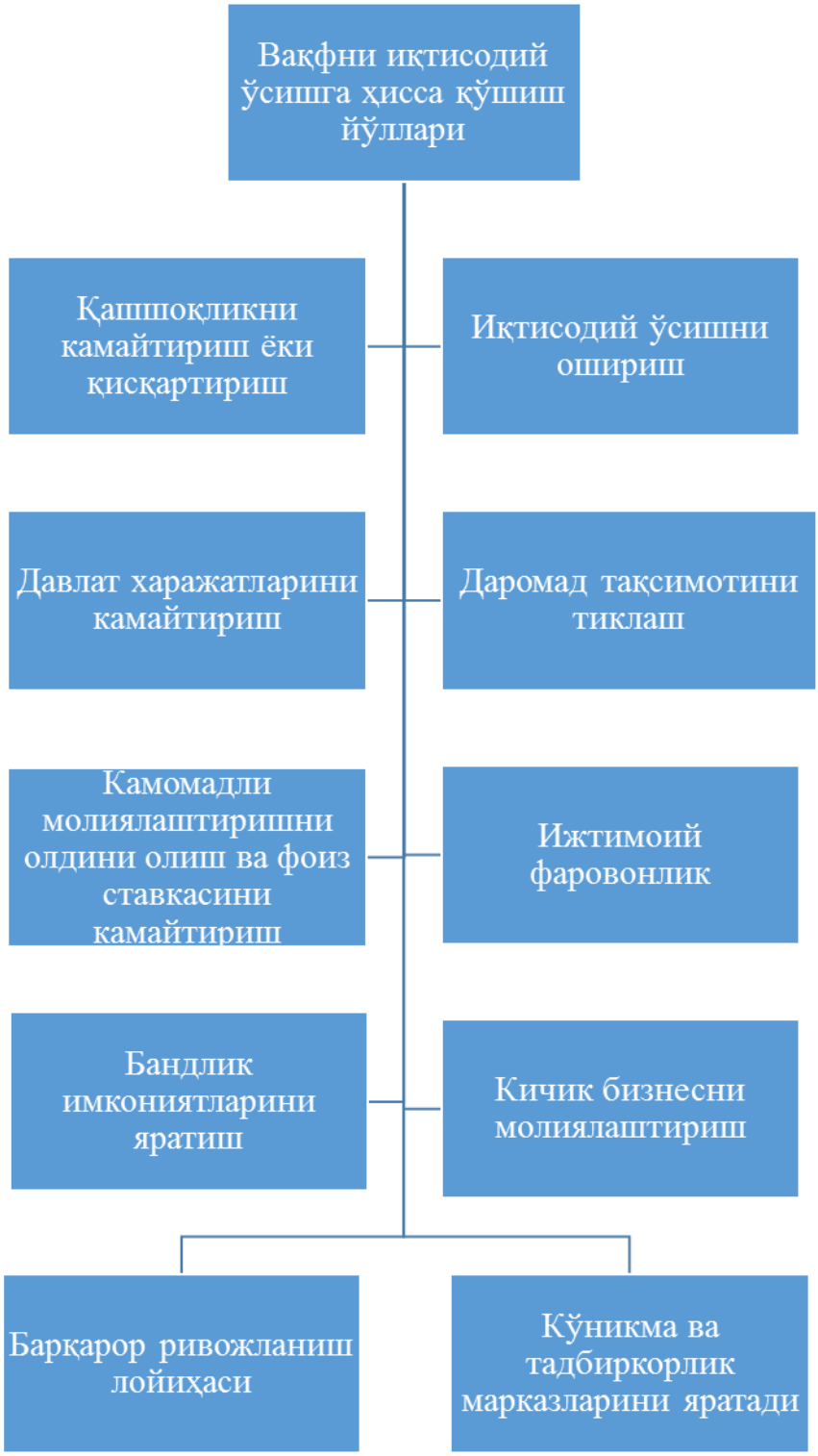

1-расм. Вақфни иқтисодий ўсишга ҳисса қўшиш йўллари

Вақф мулкларининг ҳажми қанча катта бўлса, иқтисодиётда хусусий секторнинг иштироки шунча катта бўлади. Фаол хусусий секторнинг

иқтисодиётда миллий иқтисодий ўсиш билан иштироки ўртасида ижобий боғлиқлик мавжуд [6].

Ҳозирги даврда мусулмон олимлари ва иқтисодчилари ижтимоий тараққиётда жуда фаол бўлиш билан бирга, вақф институтини ривожлантириш учун тегишли ва динамик механизмлар ва воситаларни яратиш учун ижодий ва инновацион бўлишлари керак. Ҳозирги кунда вақф институти тўғри бошқарилса ва самарали ташкил этилса, у орқали диний фаолият учун ўз бойликларини эҳсон қилишга тайёр бўлган мусулмонлар кўп. Кенг жамоатчиликнинг вақф муассасасига бўлган ишончи жамият тараққиёти учун ўз бойликларини топширишда кўпчилик мусулмонлар иштироки учун бошланғич нуқта бўлиши мумкин.

Агар вақф муассасаси тўғри ва самарали ташкил этилса, давлат мақсадлари учун хусусий сектордан катта миқдорда бойлик тўплаш мумкин. Хусусий секторнинг бу ихтиёрий ҳиссаси давлат харажатларини, унинг иқтисодиётдаги иштирокини камайтиради. Вақф муассасаси орқали мавжуд бўлган давлат моллари ҳукуматнинг юки ва масъулиятини алмаштириши мумкин.

Ҳукумат мажбуриятлари давлат молларини (ижтимоий фаровонликни) таъминлаш, давлат муассасаларини бошқариш, жамоат фаровонлигини таъминлаш ва ривожланиш, инфратузилмавий лойиҳаларни рағбатлантиришни ўз ичига олади. Вақф муассасаси жамиятда масжидлар, мактаблар, шифохоналар, йўллар, сув таъминоти каби давлат моллари ва ривожланиш лойиҳаларини таъминлаб, суғорма деҳқончиликни ривожлантириш учун тўғонлар қурмоқда. Вақф маблағларидан Ҳукумат фаровонлик лойиҳалари, яъни янги иншоотлар, реконструкция лойиҳалари ва ижтимоий товарларни қайта тиклашни молиялаштириш учун фойдаланиши мумкин. Бу эса ҳукуматга унинг сарф-харажатларини минималлаштиришга ёки бошқа хўжалик фаолиятидаги маблағларни йўналтиришга ёрдам беради.

Вақфнинг яна бир ўта муҳим вазифаси давлат харажатларини ва бинобарин фоиз ставкасини камайтиришга ёрдам берибгина қолмай, яна бир

замонавий иқтисодий мақсадга, иқтисодиётда даромадларнинг яхшироқ тақсимланишига ҳам эришади. Бойларнинг жамоатчилик учун ихтиёрий ҳиссалари орқали Вақф жамиятда бойликнинг қайта тақсимланишига ижобий таъсир кўрсатиши мумкин деб ҳисоблайди [4].

Бу ихтиёрий ёндашув катта харажатларга эга бўлгани учун солиқлар ва давлат трансфери харажатлари орқали қайта тақсимлашдан кўра анча ижобий кўрсаткичга эга. Баъзан тўғри солиқларнинг мавжуд эмаслиги туфайли, солиқлар йиғиш харажатлари ҳукумат учун катта юк бўлиши мумкин. Бу ҳам давлат харажатларининг янада кўпайишига олиб келади. Аксинча, вақф шаклида йиғиш кўп ҳолларда ҳеч қандай харажатларни ўз ичига олмайди.

Вақф асосан бойлар томонидан қилинганлиги учун, умуман, жамият ва камбағалларга вақфдан алоҳида фойда олингани каби, бу хусусият даромад ва бойлик тенгсизлиги таъсирини енгиллаштиришга хизмат қилади. Давлат бюджет сиёсатининг қисқа муддатли таъсиридан фарқли ўлароқ, вақф институти вақт ўтиши билан бойликни жамлаш тенденциясига қарши туради.

Давлат қарздорлиги камомадини асосан фаол аҳолининг ижтимоий иқтисодий талабларга амал қилиши орқали молиялаштиришни камайтириш мумкин. Камомадни молиялаштириш одатда ҳукумат учун салбий молиявий таъсирга эга. Ҳозирги ўзгарувчан ва глобаллашган жаҳон иқтисодий шароитида давлат сектори камроқ давлат қарзларига жалб қилиниши керак. Шарқий Осиё минтақасига таъсир қилган аввалги молиявий инқироз давлат ва хусусий сектор томонидан, айниқса, ташқи манбалардан катта миқдорда қарз олган мамлакатларга жиддий таъсир кўрсатади [3].

Шунингдек, вақфнинг ҳукуматга ҳеч қандай харажат қилмасдан энг муҳим ижтимоий хизматларни тақдим этиш орқали фоиз ставкасини пасайтириш ролига жиддий эътибор беради. Вақф тизимининг рибони босқичма-босқич бартараф этишга қаратилган бу муҳим ҳиссаси ҳали Ислом иқтисодчилари томонидан тан олинмаган. Вақф тизимининг фоиз ставкасини пасайтириши бу ерда таклиф қилинмоқда [2].

Бошқача қилиб айтганда, вақф тизимини қайта тиклаш ва жонлантириш рибони бартараф этиш учун курашда муҳим қадам сифатида қаралиши керак. Ислом манфаатни зудлик билан эмас, балки бундай босқичма-босқич бартараф этишни талаб қилади, деб айтиш мумкин. Бу, албатта, тўғри ва ҳали утопия. Ҳеч бир мамлакат ҳеч қачон қонун билан кескин фоиз ставкасини бартараф этишга муваффақ бўлмаган.

Бутун замонавий дунёда бўлгани каби ижтимоий фаровонлик соҳасида давом этаётган хайрия сифатида мусулмон ҳамжамиятида вақф катта рол ўйнайди

Вақф кумулатив ва тобора ортиб борувчи сармоядир. Вақф тизими бир неча сабабларга кўра иқтисодий ривожланишда муҳим ўрин тутган. Биринчидан, вақф, вақф қилинган бозорларда нарх-навоси паст бўлган дўконларни ижарага олишни осонлаштирди, бу эса нархларнинг пасайишига олиб келади ва ўз навбатида бу бозорларда тижорат ҳаракатини активлаштирди. Ундан ташқари вақф бўлмаган бозорлар ўз бизнесларини сақлаб қолиш учун вақф бозорлари билан рақобатлаша олиш учун ўз нархларини пасайтиришлари керак бўлади. Иккинчидан, вақф ишсизлик даражасининг пасайишига ва иш жойларининг яратилишига ёрдам беради.

Вақф институти кичик ва ўрта корхоналар орқали кам таъминланган мусулмонларни қўллаб-қувватлаш учун закот, садақа, нақд вақф ва давлат молияси интеграциясидан фойдаланиши мумкин. Бу жамиятда хайрия бериб камбағал одамларни қўллаб-қувватлаш учун самарали шароит ва сабабга асосланган.

Тижорат ва молия жиҳатдан нақд вақф, айниқса, кичик ва ўрта бизнеснинг фойдаси ва умуман, айниқса, макроиқтисодий даражада жамият учун янада самарали бўлади. Нақд пул бериш нақд вақфни ташкил этиш вақтида ўз эҳтиёжларига кўра йўналтирилиши мумкин бўлган молиявий мукофот ва фойда олиш орқали кичик ва ўрта бизнес учун катта имконият яратади. Нақд пул маблағлари саноатда ликвидлик ва капиталнинг тўпланишини оширади ва кўпроқ бизнес имкониятини яратади.

Барқарор ривожланиш мақсадлари, бошқача қилиб айтганда глобал мақсад сифатида танилган, қашшоқликни тугатиш, сайёрани ҳимоя қилиш ва барча одамларнинг тинчлик ва фаровонликдан баҳраманд бўлишини таъминлаш учун унверсал чақириқ ҳисобланади. Вақф тизими энг катта иқтисодий амалиётларидан биридир ва бу бутун жамоа фойдаси учун узоқ муддатли инвестиция ҳисобланади.

Тадбиркорлик кўникмалари бўлмаса, фақатгина микромолиялаш орқали бойлик яратиш мумкин эмаслигини тушунган ҳолда Вақф камбағаллар орасида тадбиркорликни ривожлантириш учун билим ва кўникмаларини тарқатиш учун атайлаб дарслар ташкил этилиши мумкин. Ҳақиқатан ҳам, қашшоқликни камайтириш учун барча техник ёрдам дастурлари Вақф сифатида ташкил этилиши мумкин [9].

Вақф нақд пул ёки вақф ҳосил даромади жамиятда кўникмаларни олиш ва тадбиркорлик марказларни ташкил этиш орқали фойдаланиш мумкин. Жамиятнинг малакасиз аъзолари, етимлар ва бошқалар кам таъминланган оилалардан касб-ҳунар эгаллаш ва тадбиркорлик марказларида иштирок этиш имкониятини қўлга киритиши мумкин ва дастур охирида улар ўзларини мустаҳкамлаш ва ўз-ўзига ишониш учун ўрганган нарсаларни амалда бошлаш учун сармоя билан таъминланиши керак.

Вақф маблағларидан замонавий хўжалик ускуналари ва машина сотиб олиш учун фойдаланиш мумкин, уруғлар, айниқса, гибрид уруғлар, ўғит, инсектицид, пестицидлар, пуркагичлар, ва бошқа фермер воситалари жамиятда кам имтиёзли кучайтириш мақсадида қишлоқ хўжалиги ёки деҳқончилик учун фойдали бўлади.

Вақф муассасалари ҳукуматга кўпроқ даромад олишга ёрдам беради, чунки давлат харажатлари бундай муассасалар мавжуд бўлган иқтисодиётда камаяди, шунинг учун ҳукумат ҳаражатлари камайишига олиб келади. Бундан ташқари, иқтисодиёт ўсиб бораётган бўлса, инвестиция миқдори ошади, ишлаб чиқариш фаоллашади ва бунинг натижасида иқтисодиётда

одамлар иш билан банд бўладилар ҳамда улар истаган ва истеъмоли учун даромадга эга бўлади, оқибатда давлат учун кўпроқ даромад бўлади [10].

Юқоридаги таҳлилдан келиб чиққан ҳолда, юқори потенциалга эга бўлган нақд вақфни рағбатлантириш орқали, айниқса, таълимга ҳомийлик қилиш ва кичик ва ўрта корхоналарни молиялаштириш муҳим ролга эга.

Ҳудди шундай, инклюзив иқтисодий ўсиш учун вақфни ижтимоий-иқтисодий инфраструктурани қўллаб-қувватлаш орқали амалга ошириш мумкин, бунда инсон капитали тараққиётига эришилади, даромадлар тенгсизлиги қисқаради, ички ва минтақавий тенгсизликлар камаяди, ижтимоий бирдамлик ва инсоният тараққиётини рағбатлантиради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 29 декабрь 2020 йил. Lex.uz.
2. Cizakca, M, (1998). Awqaf in History and its Implications for Modern Islamic Economies. Islamic Economic Studies, Vol. 6, No. 1, pp. 43-70.
   Frenkel, Y, (2009). Awqaf in Mamluk Bilad Al-Sham. Mamluk Studies Review Vol. 13, No. 1, 2009, pp. 149-166. © 2009 ME Documentation Center, the University of Chicago.
3. Hassan, M. K. (2010). An Integrated Poverty Alleviation Model Combining Zakah, Awqaf And Micro-Finance, Paper Presented At The 7th International Conference–The Tawhidi Epistemology: Zakah And Waqf Economy, Bangi, Malaysia. Available at https://www.researchgate.net/publication/228889744 An Integrated Poverty Alleviation Model Combining Zakah Awqaf And Micro-Finance
4. Hasan, Sami (2006) Muslim Philanthropy and Social security: Prospects, Practices, and Pitfalls. Paper presented at 6th ISTR Biennial Conference held in Bangkok, 9-12 July.
5. Kahf, M, (2007). Role of Zakah and Awqaf In Reducing Poverty: A Case For Zakah-Awqaf – Based Institutional Setting Of Microfinance, Paper

Presented At The Seminar On Islamic Alternative To Poverty Alleviation: Zakah, Awqaf And Microfinance, 2007, Bangladesh. https://www.google.com/url?q=http://www.ierb-bd.org/wpcontent/uploads/2010/03/journals/Journal%2520Vol%252018%

6. Maghbub, M.A and A.S Alhajam (2018). Proposal Framework of Waqf Institutions' Governance and Its Economic and Social Implications, International Journal of Islamic Economics and Finance Studies, vol. 4(2), pp. 6-16.
7. Moheildin, M. Z. Iqbal, A. Rostom & Xiaochen Fu: (2012). The Role of Islamic Finance in Enhancing Financial Inclusion in Organization of Islamic Cooperation (OIC) Countries, Islamic Economic Studies, Vol. 20 No. 2, pp. 55-120
8. Mohsin, M. I. A. (2008). Cash Waqf: A new financial product model aspects of Shari'ah principles on its commercialization. Proceedings of Islamic Banking, Accounting and Finance Conference (iBAF 2008), 28-29.
9. Mohsin, M. I. A. (2013). Potentials of Zakat in eliminating Riba and eradicating poverty in Muslim countries: A case study of salary deduction scheme of Malaysia, Islamic Management and Business, 5(11), 114-126.
10. Obaidullah, M. & Khan, T., (2008). Islamic Microfinance Development: Challenges and Initiatives. Jeddah: Islamic Development Bank. https://www.google.com/url?q=https://www.ssrn.com/abstract%3D1506073&sa=U&ved=2